

Bapțiștii din România

Pionierii

Volumul 1

Mihai Ciucă

Bapțiștii din România

Pionierii

Volumul 1

Copyright © 2023 Ana și Bogdan Ciucă

Orice reproducere sau selecție de texte din această carte este permisă doar cu aprobarea în scris a deținătorilor de drepturi.

Bapțiștii din România: Pionierii. Volumul 1

de Mihai Ciucă

Prezenta ediție a fost publicată la editura Casa Cărții, Oradea.

OP 2, CP 30,

410670 Oradea

Tel. / Fax: 0259-469057; 0359-800761; 0728-874975

E-mail: info@ecasacartii.ro

www.ecasacartii.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

CIUCĂ, MIHAI

**Bapțiștii din România : Pionierii / Mihai Ciucă. -
Oradea : Casa Cărții, 2023 -**

3 vol.

ISBN 978-606-732-242-2

Vol. 1. - 2023. - Index. - ISBN 978-606-732-243-9

2

Corectarea: Mirela Ștefan

Tehnoredactarea: Vasile Gabrian

Coperta: Cristiana Faur

Tiparul executat la Alföldi Nyomda Zrt., Debrecen, Ungaria.

Pozele care însoțesc lucrarea *Bapțiștii din România: Pionierii*, volumele 1-3,
împreună cu informații despre autor, alte publicații ale autorului,
precum și informații despre distribuirea lucrării sunt disponibile pe site-ul:

www.istoriabaptistilor.ro

Notă din partea soției autorului

Privesc și acum scaunul rămas gol, biroul care în urmă cu doi ani abia mai ducea povara cărților, manuscriselor, fotografiilor, cele două monitoare ce se întreceau care de care să dezvăluie ochilor bogăția informațiilor introduse de două mâini harnice și neobosite.

Era atâta viață într-un perimetru atât de mic, atâta entuziasm, telefonul care suna la miez de noapte și la care se vorbea cu orele, despre locuri, oameni care demult s-au dus, dar care au lăsat o mireasmă aleasă în urma lor, despre dureri, trădări, scrisori, povești știute doar de unii și pe care Mihai dorea cu ardoare să le cunoască și să facă parte și altora de ele, informații unice. Aduna și iar aduna în tolba încernelită, scria capitole, ca apoi să revină asupra lor, aducând o informație nouă.

Îl întrebam mereu: „Mai ai mult până să finalizezi cartea aceasta?” Și-mi răspundea râzând: „Aștept niște documente.” Mereu aștepta câte ceva care să-i întregască informațiile!

Într-o zi mi-a spus: „Gata. Cred că mă opresc. Am terminat-o!”

Mihai a făcut totul cu geniu, cu inovație și curaj, fără cenzură și fără scurtături. Nu știa să se clatine în calea „furtunilor”, ci doar să scrie la fel cum mergea, judeca și trăia: drept.

Agerimea și înțelepciunea i-au fost, cu siguranță, datorite de Sus, iar pentru asta nu pot decât să-I mulțumesc Tatălui ceresc pentru că mi-a prins de braț o binecuvântare de om.

Cât și-a dorit să vadă tipărită cartea aceasta! A fost visul lui! Dar a plecat la ceruri înainte de a o vedea, nu însă fără a lăsa instrucțiuni clare în cazul în care el nu va mai putea. Să fi presimțit sfârșitul?! Cu un an înainte, a lăsat acest mesaj, pe care l-am descoperit după câteva luni de la plecarea lui: „În atenția celor care vor dori să finalizeze acest proiect, în cazul în care eu nu voi mai putea face acest lucru.”

Și nu a mai putut! Ne-a lăsat nouă această sarcină extrem de grea, dar onorantă! Dar nu am fost singuri! Alături de mine și Bogdan au stat, în

realizarea acestui proiect, prieteni dragi, oameni valoroși, care și-au pus la dispoziție timpul, experiența și abilitățile.

Pe această cale vreau să le mulțumesc:

Bunului nostru prieten dr. Gelu Paul, pastor al Bisericii Baptiste *Missio Dei* din Timișoara, pentru sprijinul acordat pe toată durata proiectului, pentru spiritul în care a coordonat pregătirea cărții pentru tipar și mobilizarea resurselor necesare tipăririi ei.

Doamnei dr. Iemima Ploscariu, pentru tenacitatea și dăruirea cu care a urmărit bunul mers al procesului editării, selectării celor mai reprezentative imagini pe care Mihai le-a strâns cu atâta grijă, pentru sprijinul financiar și mobilizarea distinselor persoane care au înțeles, susținut și promovat lansarea cărții, căreia Mihai și-a dedicat ultimii 7 ani din viață.

Domnului dr. Iosua Faur, pastor al Bisericii Baptiste Sfânta Treime din Brăila, pentru că a crezut în proiectul de suflet al lui Mihai și a intuit potențialul acestor volume de carte.

Doamnei arh. Cristiana Faur, care s-a alăturat grupului, punându-și amprenta artistică asupra copertilor.

Și nu în ultimul rând, fiului nostru, Bogdan, care și-a adus contribuția la realizarea website-ului.

Cu Dumnezeu alături, am reușit!

Ana Ciucă

Cuprins

Recomandări	11
Prefață	13
Cuvânt-înainte	15
Introducere	23
Abrevieri uzuale	27
CAPITOLUL I: Progresia mișcării baptiste spre meleagurile românești . 31	
Cine sunt bapțiștii?	31
Baptismul în Europa	43
Debutul lucrării baptiste din Ungaria	57
CAPITOLUL II: Vechiul Regat 1856-1919 71	
1. Contextul inițierii Misiunii baptiste	71
Principatele Române și Bucureștiul în secolul al XIX-lea	71
Cadru legal privind religia în Principate și Vechiul Regat	76
2. Misiunea germană din București	78
Debutul lucrării baptiste	78
Fondarea oficială a bisericii din București	97
3. Al doilea focar baptist: Cataloi	107
Dobrogea în a doua jumătate a secolului al XIX-lea	107
Expulzarea bapțiștilor din Neu-Danzig, Ucraina	110
Inițierea lucrării din Cataloi	118
Vizita lui Oncken și fondarea oficială a bisericii din Cataloi	131
Asociația Bisericilor Baptiste din Rusia și Turcia	136
Ludwig Liebig și Martin Issler	141
Diversificarea lucrării – bisericile din Cogeaalac și Mangalia	155
Ultimii doi pastori: Hans Folk și Jacob Rauschenberger	158
O radiografie a bisericilor germane din Dobrogea în 1934/1935	162
Umsiedlung – Heim ins Reich! [Mutarea – Acasă în Reich!].	173
4. Biserica ruso-germană din Tulcea	175
Clarificări privind începutul lucrării printre ruși	175

Pionierii lucrării: Jacob Klundt și Josef Edinger	180
În căutarea identității: primii douăzeci de ani.	189
Separarea față de Cataloi – Johann Wieler	198
Fondarea oficială a bisericii – Evgheni Gherasimenko.	213
Loc de refugiu pentru bapțiștii persecutați din Rusia	220
Slujirea lui Vasile Pavlov	233
Biserica în primele două decenii ale secolului XX.	244
5. Baptismul la românii din Vechiul Regat	246
Premisele misiunii printre români.	246
Constantin Adorian	254
Fondarea bisericii române din București	258
Primele biserici din Dobrogea	268
Prima biserică din Muntenia – Jegălia	280
Biserica din Brăila.	286
CAPITOLUL III: Austro-Ungaria 1872-1880	297
1. Inițierea lucrării printre germanii din Bucovina.	297
Situația Bucovinei sub dominația austriacă	297
Ferdinand Massier, pionierul mișcării baptiste din Bucovina	302
2. Pivoții baptismului din Austro-Ungaria	308
Johann Rottmayer.	308
Edward Millard	319
Heinrich Meyer.	323
Anton Novak	338
3. Inițierea misiunii baptiste din Transilvania.	343
Contextul social, politic și religios din Ungaria și Transilvania	343
Începutul misiunii baptiste maghiare din Salonta	350
Extinderea lucrării – debutul luptei pentru libertate religioasă	356
Mihai Cornea, apostolul bapțiștilor maghiari și români	366
4. Dezvoltarea lucrării lui Meyer.	370
Consolidarea misiunii printre maghiari și germani	370
Începerea lucrării din Cluj, Brașov și Timișoara	373
Aspecte ale lucrării susținute de Meyer	380
Situația lucrării în 1879 și 1880.	384
CAPITOLUL IV: Austro-Ungaria 1881-1893	389
1. Extinderea misiunii maghiare și inițierea celei românești.	389
Ordinarea ca prezbiteri a lui Cornea și Tóth – Biserica din Salonta	389
Modul de lucru al „profeților rurali” Lajos, Tóth și Cornea	393
Evoluția lucrării între anii 1881-1893.	398
Fondarea bisericii maghiare din Cluj	417
Aspecte ale lucrării incipiente printre români.	418
2. Misiunea din Bihor	421
Primele biserici din Bihor – Valea Crișului Negru	421

Începuturile lucrării din Oradea	428
Valea Crișului Repede, Valea Barcăului și Valea Ierului	431
Primele biserici românești din Bihor	449
3. Misiunea din județul Arad	485
Pionieratul lui János Lajos	485
Cercul bisericesc Iermata Neagră	519
Biserica din Curtici	531
Biserica din Macea	545
4. Consolidarea bisericilor germane din Brașov și Timișoara	549
5. Dezvoltarea lucrării germane din Bucovina	553
CAPITOLUL V: Austro-Ungaria 1894-1918: Organizare	561
1. Ruptura organizațională a baptiștilor din Ungaria	561
Acuzațiile aduse lui Meyer de către baptiștii maghiari	561
Prima împărțire a câmpului de misiune	571
Schimbările majore efectuate în perioada 1894-1895	575
Adâncirea conflictului 1896-1904	579
2. Obținerea recunoașterii legale	586
Lupta pentru recunoaștere	586
Evoluția conflictului post-recunoaștere	590
3. Statistici și evoluții după recunoaștere	594
4. Aspecte din activitatea baptiștilor din Ungaria	599
Activitatea editorială și publicistică	599
Situția Școlii Duminicale	600
Viața muzicală a bisericii	602
Începuturile învățământului teologic	607
Statistici semnificative	611
Primul Război Mondial	612
Moștenirea lui Mihai Cornea și Heinrich Meyer	615
Situția la finele războiului	619
5. Particularități ale baptismului românesc din Ardeal	621
Câțiva factori care au favorizat dezvoltarea baptismului la români	621
Reacții în presă privind apariția baptismului la români	621
Bisericile istorice și recunoașterea legală a baptiștilor	625
Activitatea în domeniul muzical	628
Activitatea editorială și publicistică	631
Arhitectura baptistă	634
Focalizarea lui Mihai Cornea asupra românilor	637
Misiunea externă	639
Aspecte din timpul războiului – Jertfele baptiștilor	641
Participarea baptiștilor la Alba Iulia, pe 1 decembrie 1918	644
6. Organizarea și conferințele baptiștilor ardeleni	645

7. Principalii pionieri baptiști români	662
Mihai Brumar	662
Teodor Clepea	672
Pavel Bandur	673
Gheorghe Slev	676
Vasile Berbecar	679
Teodor Todinca	681
Ioan Țirban	685
Gheorghe Florian	686
Mihai Vicaș	688
Teodor Sida	689
Gheorghe Vârșândan	692
Ilie Mariș	694
Mihai Muntean	695
Vasile Vanci	696
Ștefan Igna	697
Atanasie Pascu	699
Nicolae Pop	702
Avram Duca	703
Alți pionieri baptiști	705
Note	709
Index de persoane	791
Index de localități	797

Recomandări

Cartea aceasta are, fără îndoială, profilul unui *magnum opus*: un proiect amplu, extrem de complex în ceea ce privește suprapunerea planurilor istorice și geografice, însă surprinzător de precis și de competent. Erudiția istoricului baptist Mihai Ciucă este evidentă – volumul acesta reprezintă un punct de cotitură în istoriografia baptistă românească. Contribuția semnificativă adusă de această lucrare încurajează la excelență în demersul generației acesteia de a cunoaște mai îndeaproape faptele înaintașilor săi, descoperind astfel urmele pașilor Domnului.

SORIN BĂDRĂGAN, președintele Uniunii Bisericilor Baptiste din România

Monumentala istorie în trei volume dedicată baptismului românesc, de către regretatul istoric brăilean Mihai Ciucă, reprezintă cea mai consistentă și provocatoare analiză a evoluției bisericilor protestante evanghelice din spațiul românesc și est-european. Scrisă cu acribie științifică și aplomb, într-o manieră care reunește armonios în paginile ei atât vocea credinciosului, cât și pe cea a istoricului pasionat, această istorie a Bisericii Baptiste din România are toate premisele metodologice de a se constitui într-o sursă clasică pentru studiul istoriei multiplicității religioase a României contemporane și a Bisericii Baptiste din Europa de Est în particular. Debordantă ca abordare și abundența informațiilor, complexă la nivelul surselor primare și secundare folosite, cartea postumă a lui Mihai Ciucă va constitui principala sursă pentru cei interesați de studiul expansiunii bisericilor baptiste în România și estului Europei secolelor al XIX-lea și al XX-lea.

DR. IONUȚ BILIUȚĂ, Institutul de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai”
Tg. Mureș, Academia Română

Sunt profund și plăcut impresionat de volumul și exactitatea detaliilor prezentate în lucrarea *Baptiștii din România: Pionierii* scrisă de Mihai Ciucă. Cred că aceasta este cea mai amplă și cea mai bine documentată istorie a bapțiștilor

din România, din câte s-au scris până în prezent. Autorul a reușit cu o măiestrie deosebită să prezinte contextul social, politic, cultural și religios în care a apărut și s-a dezvoltat credința baptistă din România. Recomand această carte fiecărui slujitor și predicator baptist și evanghelic, întrucât le va fi de mare folos în predicare, misiune, evanghelizare și plantarea de biserici. Fiecare credincios evanghelic din România va primi multă încurajare și va fi provocat la fapte mari de credință prin studierea acestor volume. Iar cititorul de altă confesiune, religie, sau chiar ateu se va elibera de prejudecăți și va cunoaște adevărul despre venirea, dezvoltarea și efectele credinței baptiste în România.

VASILE FILAT, pastor, autorul monografiei
Istoria mișcărilor evanghelice din Basarabia în perioada țaristă (1812-1918)

Lucrarea realizată de Mihai Ciucă este una care se remarcă prin profesionalism, multitudinea surselor folosite, dar și prin coerența redactării. Parcurgând această carte, cititorul se va familiariza cu istoria baptiștilor din România, originea și evoluția instituțională a acestora. Doresc să remarc aici și efortul depus de autor pentru cercetarea originii baptiștilor, precum și a modului în care aceștia au ajuns pe teritoriile locuite de români.

DR. MARIUS SILVEȘAN, Institutul Teologic Baptist din București

Mihai Ciucă a îndeplinit o sarcină gigantică. Din păcate, nu este aici pentru a o vedea publicată, dar noi, istoricii, teologii, credincioșii baptiști, beneficiem enorm. Oricine este interesat de istoria multietnică și transnațională, de istoria minorităților religioase din Europa de Est va găsi în aceste volume un tezaur de referințe, noi descoperiri și interpretări istorice.

DR. IEMIMA PLOSCARIU, Dublin City University, Irlanda

Prefață

Apariția acestei remarcabile istorii a bapțiștilor români, scrisă de regretatul Mihai Ciucă (1962-2021), este un eveniment istoric în sine. Inițiativa credem că se impunea și ca o completare, așteptată în fiecare generație, în procesul de scriere și revizuire a identității baptiste din spațiul românesc.

O prefață extinsă nu considerăm a fi necesară, un motiv stând în faptul că autorul celor trei volume (care trec de două mii de pagini!) a explicat detaliat în cuvântul introductiv care i-au fost obiectivele, metodologia și structura. De altă parte, ce se mai poate adăuga sau clarifica la o astfel de lucrare reper, unică și greu de egalat? Faptul că autorul nu și-a putut vedea *opera magna* tipărită și distribuită în timpul vieții lui trezește un fior adânc de regret pentru toți cei care l-au cunoscut îndeaproape. După șapte ani de acribie printre suferințele lui trupești, ar fi fost o răsplată binemeritată pentru Mihai să se bucure de concretizarea muncii lui sub forma acestor volume, așa cum, de altfel, și-a dorit. A revenit familiei și prietenilor lui datoria de a-i onora oste-neala și de-ai împlini doleanța.

Motivația scrierii acestei lucrări îi aparține direct autorului, preluată din cuvântul introductiv: „Bapțiștii români nu s-au vădit prea harnici în scrierea propriei lor istorii, un demers care în mod normal ar trebui efectuat în fiecare generație. Pierdem mult pe plan identitar pentru faptul că nu ne cunoaștem cu adevărat rădăcinile, cum a ajuns credința baptistă pe aceste meleaguri, cine au fost pionierii mișcării baptiste și care au fost valorile și practicile lor fundamentale.” Mihai Ciucă era convins că scrierea istoriei bapțiștilor români trebuie recuperată în fiecare generație de dragul reînnoirii ei, întrucât orice comunitate creștină este, în principiu, și o comunitate a memoriei. Mihai a scris cu gândul la membrii comunității baptiste din care făcea și el parte, de aceea a ales o abordare „accesibilă unui segment mai larg, care să poată fi lecturată relativ ușor, fără a speria printr-un conținut prea tehnic.”

Cele trei volume, împărțite într-o mare măsură conform cerinței scrise a autorului, acoperă primele decade ale mișcării baptiste, prezentă încă din

partea a doua a secolului al XIX-lea pe teritoriul actual al României. Fără să-i scape nimic esențial unui astfel de demers, Mihai Ciucă analizează atent principalele personalități ale mișcării, momentele istorice determinante, luptele din interiorul și din afara comunităților locale, zonele geografice unde s-a răspândit mișcarea, sprijinul bapțiștilor din afară, disputele teologice etc. Cu toate că Mihai nu avea o pregătire de specialitate în studii istorice, acest aspect nu se simte deloc. A scris de parcă toată viața a fost un cercetător al istoriei Bisericii. Trei studii istorice publicate de Mihai Ciucă în timpul vieții arată același stil minuțios, sigur și plăcut, un fel de preambul pentru ce va urma în proiectul major *Bapțiștii din România: Pionierii*; este vorba de: *Bapțiștii din Brăila. Un veac de mărturie: 1918-2018* (Cluj-Napoca: Risoprint, 2017), *Istoria bapțiștilor brăileni în imagini, date și documente* (Cluj-Napoca: Risoprint, 2018) și *Pe urmele lui Robert Murray M'Cheyne: Istoricul Misiunii Scoțiene pentru evreii din Iași* (Oradea: Ratio et Revelatio, 2020).

O citire riguroasă arată acuratețea și valoarea informațiilor istorice strânse cu pasiune și redactate la nivel academic. Aproape orice referință din text trimite la surse precise, grupate și oferite cititorului în ultimul volum din cele trei proiectate de editură. Acolo unde se impuneau explicații pe larg sau informații în plus, găsim o mulțime de note de subsol și paragrafe edificatoare, bogate în detalii complementare. Impresionează, de asemenea, familiaritatea autorului cu metodologia cercetării istorice, cu dezbaterile doctrinare și cu mișcările politice sau condițiile sociale din perioadele istorice vizate.

Suntem convinși că cititorii și cercetătorii vor descoperi în opera lui Mihai Ciucă un exercițiu valoros de teologie istorică, care poate oferi un cadru pertinent de a privi înapoi și a recunoaște distinctivele clasice ale comunității de credință bapțiștă, împreună cu propunerile inovatoare ale teologiei bapțiște pentru viața Bisericii.

In memoriam Mihai Ciucă! Soli Deo Gloria!

Emil Bartoș

Conferențiar universitar

Facultatea de Teologie Bapțiștă, Universitatea din București

19 octombrie 2023

Cuvânt-înainte

„Istoria creștină este narațiunea transformărilor succesive ale credinței creștine, în urma translatării sale printr-o serie de cadre culturale diverse.”¹ Bapțiștii români nu s-au vădit prea harnici în scrierea propriei lor istorii, un demers care în mod normal ar trebui efectuat în fiecare generație. Pierdem mult pe plan identitar pentru faptul că nu ne cunoaștem cu adevărat rădăcinile, cum a ajuns credința baptistă pe aceste meleaguri, cine au fost pionierii mișcării baptiste și care au fost valorile și practicile lor fundamentale. În ultimul secol am împrumutat, adesea prea ușor, învățături sau practici, nu întotdeauna cele mai fericite, care ne-au îndepărtat de identitatea părinților fondatori și ne-au înstrăinat pe unii de alții. Sigur, există circumstanțe atenuante, cum ar fi persecuțiile atroce din perioada interbelică, acea încremenire în proiect din epoca dictaturii comuniste, sau atitudinea laxă față de generoșii parteneri din Vest, care ne-au invadat după Revoluție. Lucrarea de față vine în urma multor ani de studiu și documentare, timp în care au fost abordate multe izvoare istorice primare și secundare, dintre care o parte semnificativă nu au fost valorificate până în prezent de istoricii baptismului românesc. Acolo unde se întâlnesc date și informații care diferă de lucrările majore publicate până acum, explicația rezidă în aceste surse noi. Pe măsura deschiderii arhivelor și a digitalizării multor documente vechi, neintrate încă în atenția istoriografilor, cu siguranță vor mai fi surprize.

O concluzie importantă la care am ajuns, în opoziție de fază cu tradiția istoriografică baptistă est-europeană, este cea referitoare la originea mișcării baptiste. Lăsând la o parte fantezista teorie succesionistă,ⁱ asemenea

ⁱ Aceasta mizează pe ideea că, în toate generațiile, a existat „o rămășiță”, pe lângă biserica oficială, care a perseverat în învățătura bisericii primare, de o formă apropiată cu cea adoptată de bapțiști, odată cu formarea oficială a denominațiunii, acum patru secole. Axiomele *landmarkismului* au fost creionate de James R. Graves (1820-1893), James M. Pendleton (1811-1891) și Amos C. Dayton (1811-1865), teoria fiind îmbrățișată de-a lungul timpului de teologi precum Thomas Crosby, John Gill, Thomas Armitage, David Benedict, John T. Christian

majorității istoricilor bapțiști din Occident, consider că nu există argumente suficiente care să confirme că bapțișmul își are rădăcinile, istoric vorbind, în mișcarea anabapțiștă. Aceasta din urmă diferă radical în ADN-ul eclesiologic, în ciuda existenței unor particularități și practici comune. Din punct de vedere istoric, mai corect ar fi de postulat că mișcarea bapțiștă își are rădăcinile în biserica anglicană, așa cum teologul român de la Fuller, Eugen Matei, afirmă că „sub raport istoric, bapțiștii provin din mișcarea separatistă din Anglia”. Deși au existat anumite legături între bapțiști și anabapțiști pe continentul european, Matei insistă că „nu se poate dovedi o legătură organică între cele două grupări”.²

În același timp, cu toate că este ancorată în Reforma Protestantă, mișcarea bapțiștă diferă semnificativ de principalele produse ale acesteia, biserica luterană și biserica reformată. Dacă Luther și Calvin au dorit să elibereze biserica de un complex de ritualuri, tradiții și practici ne-sustenabile biblic, fondatorii mișcării bapțiște au dorit reinventarea bisericii, prin adoptarea unui model cât mai apropiat de acela din vremurile apostolice. În termeni tehnici vorbind, nu a fost vorba de aplicarea unui *update*, ci de un *start over*. Semnificativ în această direcție a fost faptul că, înainte de a se re-boteza, John Smyth, Thomas Helwys și ceilalți pionieri ai bapțișmului au dizolvat biserica din care făceau parte. O argumentare mai elaborată privind aceste lucruri urmează în primul capitol.

Emergența mișcării bapțiște a surprins teritoriile locuite de români la intersecția celor trei mari imperii: Otoman, Habsburgic și Țarist. O analiză la doar ce înseamnă azi România este reducționistă, păguboasă, deformatoare

sau Thomas Grantham, fiind populară îndeosebi printre bapțiștii din *Southern Baptist Convention* [SBC-Convenția Bapțiștă de Sud]. Una dintre problemele serioase ale *landmarkismului* este aceea că plasează o serie de grupări cu o teologie discutabilă, dacă nu chiar eretică, pe pretinsul arbore genealogic bapțișt. Între acestea se află, printre altele, novationiștii, montaniștii, donatiștii, catharii, paulicienii, waldensienii etc. O consecință regretabilă a *landmarkismului* a fost dezvoltarea opiniei că, dintre toate confesiunile creștine, singura „corectă” era cea bapțiștă. Așa s-a ajuns la înstrăinarea de celelalte confesiuni creștine, considerându-se că predicarea, botezul și Cina Domnului erau rezervate doar bapțiștilor. Astfel, predicatorii altor confesiuni evanghelice n-au mai fost acceptați la amvoanele bapțiștilor, introducându-se așa numita „close Communion”, unde la masa euharistică puteau participa strict doar credincioșii bapțiști. Unul dintre ultimii exponenți marcanți ai *landmarkismului*, liderul SBC James Bruton Gambrell, care a vizitat și România în 1920, este creditat că ar fi spus: „Eu sunt un bapțișt pentru că Ioan a fost, Isus a fost, apostolii au fost, bisericile primare au fost și toată lumea ar trebui să fie!” Vezi: Anthony L. Chute, Nathan A. Finn and Michael A. G. Haykin, *The Baptist Story: From English Sect to Global Movement* (Nashville: B&H Academic, 2015), 169-174. William Brackney, „Baptists and Continuity”, în *Distinctively Baptist: Essays on Baptist History. A Festschrift in Honor of Walter B. Shurden*, ed. Marc Alan Jolley and John D. Pierce (Macon, Ga: Mercer University Press, 2005), 55-56. H. Leon McBeth, *The Baptist Heritage: Four Century of Baptist Witness* (Nashville: Broadman Press, 1987), 56. Stephen R. Holmes, *Baptist Theology* (Londra: T&T Clark International, 2012), 9.

și mistificatoare, un demers holist necesitând abordarea scenei de ansamblu, chiar dacă, aparent, pare a fi o îndepărtare de tema principală.

În procesul de elaborare al acestei lucrări am fost ajutat mult să-mi clarific premisele și direcția cercetării de lucrările câtorva istorici renumiți. Albert J. Wardin jr m-a ajutat să înțeleg modul în care baptismul de pe meleagurile locuite de români este ancorat în mișcarea baptistă continentală, inițiată în 1834 la Hamburg de Johann Gerhard Oncken. Mai mult, Wardin jr afirmă că centura biblică baptistă a Europei de astăzi este formată de baptiștii din Ungaria, România, Moldova, Ucraina și Rusia.³ Această perspectivă face mai ușor de înțeles apariția și răspândirea inițială a baptismului pe aceste meleaguri, întrucât pionierii mișcării au fost mobili de-a lungul acestui coridor și nu au fost focalizați pe o regiune, pe o etnie sau pe o țară. Totodată, a existat o colaborare extrem de strânsă între pionierii care au activat pe această centură biblică baptistă.

Este greu de înțeles de ce baptiștii români au fost reticenți la capitoul scrierii propriei lor istorii. Alexa Popoviciⁱⁱ și-a elaborat până în anul 1962 primele

ⁱⁱ S-a născut pe 4 iulie 1915 la Harrisburg, Pennsylvania, în familia credincioșilor baptiști Sima și Zana (n. Jurji) Popovici. A venit în țară cu părinții și cu fratele său mai mic, Petru [Pitt] în 1921, stabilindu-se la Firiteaz, Timiș. A absolvit școala primară din sat, iar liceul la «Moise Nicoară» din Arad și «Gheorghe Șincai» din București. A fost botezat de Georg Teutsch la Biserica Germană din Timișoara, în 1927, la eveniment predicând Ioan Socaciu. [Altă sursă afirmă că a fost botezat de Atanasie Pascu.] A studiat la Seminarul Teologic Baptist (1933-1937) și a urmat Institutul Teologic Ortodox din București (1951-1955), respectiv Institutul Teologic Protestant din Cluj. În 1973 și-a dat doctoratul în teologie la *Indiana Christian University* din Indianapolis. Între 1937-1940 a făcut armata la marină. Pe 29 aprilie 1940 a fost cununat de Constantin Adorian, la Brăila, cu Daria Sezonov, cu care a avut trei copii. A lucrat ca pastor, redactor al revistei «Farul Creștin», profesor la Seminarul din București (1946-1965), unde a deținut și funcția de director (1954-1965), a fost președinte al Comunității de Arad (1944-1951), respectiv vicepreședinte al Uniunii Baptiste (1945-1951). A fost ordonat la «Pârnea» Arad, pe 16 iunie 1940, de Ilie Mârza, Nicolae Oncu, Ioan Truța, Mihai Muntean, Ioan Moț și Cornel Pascu, slujind aici până în 1945, apoi a slujit biserica «Speranța», Arad, până în 1952. Mutat la București după ce a fost foarte aproape de a fi deportat cu familia în Bărăgan, a slujit Biserica «Golgota» până în 1956, apoi «Mihai Bravu» până în 1963, când i-a fost retras carnetul de pastor. A fost unul dintre cei mai buni profesori ai Seminarului din toate timpurile, predând Vechiul și Noul Testament, istoria Bisericii și omiletică. La aproape jumătate de secol de la efectuarea studiilor, pastorul pensionar Sima Handra afirma: „Ceea ce mi-a predat fr. Alexa Popovici din anul 1946 la Buteni, apoi la București în cei patru ani de Seminar, pot da examen și astăzi.” Hărțuit de organele repressive, a decis să plece cu familia în SUA, fiind american prin naștere. A primit aprobarea după intervenții din partea WBA, a dr. Hughes de la FMB, cât și a familiei Wurmbbrand care a plătit 5 000 de dolari pentru răscumpărarea familiei Popovici, banii fiind aduși de predicatorii englezi Harris și Moseley. Au plecat pe 8 august 1967 de la Băneasa, fiind conduși la aeroport de sute de baptiști veniți să-și ia rămas-bun. În 1970, împreună cu Pitt Popovici, Ștefan Talpesh și alți 22 de credincioși au format FRB Chicago, biserică pe care a slujit-o până la moartea lui, mulți ani avându-l co-pastor pe fiul său, Valentin. S-a implicat în transmiterea de programe radio pentru România, prin stațiile TWR Monte Carlo, IBRA, Europa Liberă și Vocea Americii. A fost cofondator, în 1968, împreună cu Petru Truța, Pitt Popovici, Steve Dan, George Lazarus, Aron Cionca și alții al Societății Misionare Române. A deținut diverse funcții în Asociația Baptistă

două volume ale lucrării sale monumentale. Acestea au văzut lumina tiparului în America abia în 1980. Al treilea volum a fost finalizat acum 25 de ani, în 1994, fiind tipărit împreună cu versiunea ușor revizuită a celorlalte două, în 2007. La rândul său, Ioan Bunaciuⁱⁱⁱ a publicat în 1981, în contextul limitărilor și constrângerilor bine cunoscute, lucrarea de mai mică anvergură intitulată *Istoria răspândirii credinței baptiste în România*. Aceasta nu oferă o perspectivă holistă, ci una divizată pe județe. De același neajuns suferă și lucrarea sa mai amplă, apărută în anul 2006, *Istoria Bisericii Baptiste din România*, un compendiu grupând monografiile prescurtate ale fiecărei biserici în parte, selectate după Comunitatea regională de care aparțin și după județul în care se află, într-o prezentare alfabetică. De mare folos sunt și scrierile istoricilor baptiști maghiari, cu toate că sunt foarte concise. Sigur, au apărut și alte lucrări care abordează diverse aspecte particulare ale istoriei baptiste, dar este de neînțeles absența preocupării pentru propria istorie, atât a Uniunii Baptiste, cât și a celor două instituții superioare de învățământ operate de baptiști, la București și Oradea. Baptiștii din Ungaria, cu un potențial uman mult inferior, au fost și sunt mult mai harnici cu salvarea și promovarea istoriei lor.

Când ai sursele în față, realizezi că scrierea istoriei baptiste a fost prea mult afectată de morbul naționalismului. Mulți dintre baptiștii istorici maghiari au tendința de a minimaliza rolul jucat de baptiștii germani în lansarea și dezvoltarea mișcării baptiste din Ungaria de până la Trianon. Similar, istoricii baptiști români au acordat doar o mică atenție baptiștilor germani. După Trianon, devine vizibilă alienarea dintre baptiștii români și maghiari, care

Română din America și Canada, inclusiv cea de președinte. În activitatea lui pastorală a botezat peste șase mii de persoane. A fost un autor prolific, dintre multele lucrări publicate, de referință rămâne *Istoria baptiștilor din România*. A murit în iulie 1997, după ce în noiembrie 1996 a decedat soția lui, Daria. Vezi: „Un om între oameni”, *FC*, Nr. 12 (XII 1995): 9. *FC*, Anul VIII, Nr. 10 (18 V 1940): 3. Alexa Popovici, 476, 480. „Dr. Alexa Popovici 1915-1997”, *FC*, Nr. 8 (VIII 1997): 6-8.

ⁱⁱⁱ S-a născut la Gurba pe 7 ianuarie 1926 din părinți credincioși, dar a crescut în Biserica „Șega” din Arad, oraș unde părinții lui s-au mutat în 1933. În 1945 a absolvit Liceul Comercial din Arad și s-a înscris la Academia Comercială din Brașov, pe care a absolvit-o în 1949. În timpul războiului a cochetat cu ideile socialiste, iar în octombrie 1944 s-a înscris în UTC. În martie 1945 a devenit membru de partid, dar cariera lui politică s-a terminat brusc cu o excludere, în urma unei glume făcute de un amic. S-a reîntors cu fața către Dumnezeu și, în iulie 1947, a fost botezat de Cornel Mara la Brașov. În toamna aceluiași an s-a înscris la Seminar, în paralel urmând anul II la Academie. După anul II de Seminar, a fost ales de biserica din Lugoj ca pastor. În următorul an s-a transferat la ASE, unde a absolvit în 1949. Pe 2 iunie 1951 s-a căsătorit cu Otilia Turcu din Almaș, iar în aceeași toamnă a devenit pastor la Cluj «Mănăstur», începând și studiile la Institutul Protestant din Cluj, pe care l-a absolvit în 1956. Un an mai târziu, a devenit pastor al bisericii din Ferentari. Din 1955 a devenit profesor la Seminarul din București, ulterior ajungând director al acestuia. În 1974 și-a dat doctoratul la Cluj cu teza „Propovăduirea în bisericile baptiste”. A publicat o sumedenie de cărți și cursuri, cea mai importantă fiind *Istoria Bisericii Baptiste din România*. Vezi: Ioan Bunaciu, „Ora mărturisirilor”, *FC*, Nr. 6 (VI 2003): 8-9. Ioan Bunaciu, „Ora mărturisirilor – cont.”, *FC*, Nr. 7 (VII 2003): 8-9. Ioan Bunaciu, „Ora mărturisirilor – cont.”, *FC*, Nr. 8 (VIII 2003): 8-9.

anterior lucraseră împreună în armonie. Acuzând că baptismul e o unealtă maghiară care țintește întru deznaționalizarea românilor, episcopul Comșa din Arad a reușit, din păcate, înstrăinarea celor două grupări. Evident că narațiunea istorică a urmat acest curent, bapțiștii români aproape ignorând ceea ce datorau maghiarilor în lansarea mișcării. Intenționat sau nu, principalii noștri istorici au fost zgârciți cu detalii privind lucrători care au contribuit semnificativ la lansarea mișcării baptiste române, precum János Lajos, Pavel Bandur, Imre Erdős sau Ferenc Kiss, ca să amintim doar de câțiva.

În ce privește abordarea temei, avizat de posibilele derapaje subiectiviste sau hagiografice, am încercat să mă ghidez după reputatul istoric baptist, Barrington R. White,⁴ care a trasat principiile de acțiune ale unui istoric baptist integru, chemat să discearnă și să prezinte adevărul, fără partizanat, fără prejudecăți și fără distorsiuni denominaționale.

În altă ordine de idei, conform profesorului de istorie baptistă Toivo Pili,⁵ răspunsul la întrebarea „De ce bapțiștii est-europeni trebuie să-și cerceteze istoria?” nu este de la sine înțeles. Adesea e mai ușor să eviți confruntarea cu trecutul, mai ales când acesta conține presiuni ateiste, experiențe dramatice în viața personală sau a bisericii, cât și compromisuri etice dureroase. Făcând apel la o idee atotprezentă în lucrarea reputatului teolog est-european, Miroslav Volf, *The End of Memory: Remembering Rightly in a Violent World* (Eerdmans, 2006), Pili afirmă că problema rememorării acurate a trecutului, cu o atitudine reconciliantă corectă, este mai complexă decât pare la prima vedere. În acest sens, istoricul finlandez oferă patru argumente majore, care ar trebui să stea la baza cercetării și scrierii istoriei confesionale în spațiul estic.

(1) Narativa istorică ajută la transmiterea tiparelor integrale ale practicilor și convingerilor de la o generație la alta, jucând un rol important în dezvoltarea identității. Pe lângă dimensiunea universală, identitatea baptistă are și o dimensiune sau o amprentă locală, specifică. Pentru o comunitate de credință, este foarte importantă cunoașterea parcursului din trecut. Reflecția asupra acestuia ne ajută să definim mai clar cine suntem și de unde venim. Având în vedere că în trecut nu prea îndepărtat, păstrarea oricărei evidențe scrise era periculoasă și faptul că multe arhive ale bisericilor au fost distruse sub regimurile totalitare, recuperarea atentă a istoriei este o datorie atât față de înaintași, cât și față de generațiile prezente și viitoare.

(2) Scrierea istoriei este un exercițiu de reconciliere. Este incorectă portretizarea liderilor bapțiști din vremea regimului comunist drept trădători sau iude, când nimeni nu poate afirma că nu a fost obligat să accepte compromisuri și limitări. În același timp, nu e sănătoasă nici simpla întoarcere a paginii și uitarea acelor vremuri, ca și cum nimic nu s-a întâmplat. Pili atrage atenția asupra capcanei în care atât de mulți români deja au căzut, de a-i demoniza pe oponentii ideologici sau spirituali, ori pe cei frânți de sistem, în loc de a-i

trata cu iubire, conform cerinței cristice. După cum afirmă și Miroslav Volf,⁶ rememorarea poate fi o parte a răscumpărării și reconcilierii, un remediu contra urii, dar, de asemenea, poate fi și o formă de răzbunare. În consecință, istoria trebuie scrisă cu onestitate, dar istoricul nu trebuie să se considere emitentul judecății divine.

(3) Scrierea istoriei baptiste este un exercițiu de spiritualitate creștină. Studiul acesteia demonstrează caracterul istoric al credinței, oferind o perspectivă asupra interpretării Scripturii, fiind și un laborator pentru examinarea interacțiunii dintre biserică și cultura înconjurătoare. Este un alt mod de a prezenta faptul că Dumnezeu susține biserica, în ciuda unor pași greșiți destul de frecvenți. În contextul unei culturi caracterizate de fragmentare, spiritualitatea poate deveni ușor o afacere privată. Însă conștientizarea caracterului istoric al credinței contrabalansează pericolul individualismului care sabotează biserica, întărind aspectul comunitar al credinței. În același timp, există nenumărate lecții pe care trecutul le poate preda generației actuale sau generațiilor viitoare. Cum ar fi, de pildă, focalizarea pe evanghelizare și misiune, sau trăirea victorioasă, ori falimentară, în vremuri de persecuție și întuneric.

(4) Scrierea istoriei baptiste locale este o contribuție datorată istoriografiei globale. Mai ales după cincizeci de ani de ateism și totalitarism, bapțiștii au datoria de a scrie paginile rămase albe datorită contextului negativ și a lipsei de libertate, oferind posibilitatea de a fi cunoscuți în mod onest și nedistorsionat atât de societate, cât și pe plan extern. În mod categoric, comunitatea evanghelică globală poate fi îmbogățită prin cunoașterea istoriei bapțiștilor români.

Forma finală a acestei lucrări i-o datorez cumva lui Umberto Eco. Revizitând una dintre lucrările sale,⁷ m-am decis să schimb substanțial manuscrisul, deși era într-o fază destul de avansată. Eco insistă că, la momentul redactării, prima întrebare de clarificat este „cui mă adresez?” Astfel am urmărit să elaborez lucrarea păstrând cât se poate un caracter narativ. Din acest punct de vedere, am renunțat uneori la a descrie modul cum am ajuns la concluziile mele, pentru a ușura lectura. Sigur, am inclus sursele, o bibliografie consistentă, un index de persoane și unul de localități, indispensabile unei lucrări redactate în ziua de azi. Scopul acestei abordări este acela de a oferi o carte accesibilă unui segment mai larg, care să poată fi lecturată relativ ușor, fără a speria printr-un conținut prea tehnic.

După cum se poate observa, prezenta lucrare este una de mare amploare, un adevărat „dinozaur istoriografic”, cum l-ar numi istoricul britanic, Brian Stanley. De mare folos mi-a fost acel „making of” oferit de el, anume dezvăluirile din spatele scenei producerii uneia dintre lucrările sale cele mai importante.⁸ Într-o epocă când studiile au o abordare primordială suplă, orientate antropologic, sociocultural și relațional, prea puțin interes a mai rămas

pe o cercetare unilateral confesională. Doar că aceasta umple un gol care ar fi trebuit de mult rezolvat, fiindcă tema originii mișcării baptiste pe aceste meleaguri nu a fost încă tratată corespunzător. Centrul de greutate al lucrării se află în secolul al XIX-lea, iar narațiunea conține o prezentare echilibrată a dezvoltării mișcării baptiste, pe fiecare etnie.

Ca autor baptist, am încercat din răspuțeri să evit un stil encomiastic, în care este foarte lesne de alunecat. Criticii pot evalua cât am reușit. La fel, am încercat să păstrez o obiectivitate academică în problemele mai sensibile. Fiind un cercetător independent, lucrarea nefiind patronizată de vreun for confesional, am beneficiat de lipsa oricărui cenzuri confesionale. M-am ferit totuși de ispita de a emite judecări, dând prioritate informațiilor.

Sigur că ar fi fost posibilă o versiune mai concisă, dar lucrarea e intenționată ca o resursă care poate lansa noi direcții de cercetare. Cum răspândirea credinței baptiste până la 1920 s-a făcut cu preponderență în mediul rural, acele biserici fondate în această perioadă de timp beneficiază de o monografie care prezintă evoluția lucrării până în ziua de azi. Pentru urbanul mare, monografiile se opresc la fondarea Uniunii Baptiste, dar un eventual volum viitor ar putea trata „cucerirea” orașelor și mutarea centrului de greutate de pe rural pe urban. Rămâne de văzut dacă vom mai avea zile și energie pentru un asemenea demers.

Cercetările mele n-ar fi fost posibile fără un ajutor inestimabil primit din partea multor persoane, care au avut amabilitatea să-mi pună la dispoziție informații, cărți, articole, documente, fotografii, colecții ale unor publicații etc. Mă tem că nu-i pot lista pe toți, dar nu aș vrea să-i omit pe Adolf Novak, ultimul pastor al baptiștilor germani din București, †Petru Popovici, dr. Dănuț Mănăstireanu, Caius Obeadă, Aurel Gacea, Karin Wood-Lamont, fiica ultimului pastor baptist german din Cataloi, Roland Fleischer, nepotul pastorului bisericii germane din București, Johannes Fleischer, dr. Otniel Bunaciu, dr. Marius Silveșan, dr. Johannes Dyck, †Herbert Klukas, George Dimitrov, Hans Issler, nepotul pastorului Martin Issler din Cataloi, dr. Sharyl Corrado, dr. Martin Rothkegel, dr. George Alex Kish, Andrew Barrett-Bettcher, urmaș direct al unor baptiști germani din Cataloi, dr. Paul Mojzes, dr. Teodor Oprenov, dr. Ákos Bukovszky, Octavian Fișcu, dr. Octavian Baban, dr. Iemima Ploscariu, Manu Rusu, dr. Romică Ștefănuț, dr. Ovidiu Bulzan, Ovidiu Ghiță, Liviu Horvath, Kelemen Sandor Tomi, dr. Emanuel Conța, Tiberiu Ciortuz, Drd. Iosua Faur, Daniel Stoica, Silke Neurether, descendentă a lui Jacob Klundt, Alin Cristea, Cătălin Chiciudean și Erika Sezonov. Nu pot să nu-l amintesc pe Vasile Bel, neobositul căutător de comori ale istoriei baptiste, disponibil la orice oră cu zâmbetul pe buze, doritor să ajute și să trimită informația necesară.

Nu în ultimul rând aș vrea să amintesc câteva persoane care mi-au oferit un ajutor inestimabil. Este vorba de Ludmila Rumu și de mama mea,

Eufrosina Ciucă, care mi-au tradus multe scrisori și documente vechi din limba rusă, respectiv de dr. Mihaela Bucin, pentru feedbackul prețios și încurajările constante pe care mi le-a oferit, pe lângă numeroase traduceri și asistență privitor la diverse scrieri în limba maghiară. Familia mea a stat lângă mine cu multă lepădare de sine de-a lungul acestui proiect faraonic și aparent interminabil. Recunosc însă cu smerenie, dar și încurajare, că doar Providența divină m-a susținut, m-a energizat și m-a călăuzit.

Introducere

Avându-și geneza spre finele primului secol al Reformei, bapțiștii sunt recunoscuți în Vest ca una dintre principalele confesiuni protestante la nivel mondial.ⁱ Această amprență identitară nu este pusă la îndoială de istorici, sau de teologi, și nici de reprezentanții altor ramuri protestante. Cu toate acestea, bapțiștii nu pot fi încadrați la Reforma magisterială, și nici în dreptul Reformei radicale. Apărând pe scenă la începutul secolului al XVII-lea, pe când Reforma era deja bine conturată, bapțiștii moștenesc doctrine și practici fundamentale din ambele ramuri ale acesteia. Această plasare în afara celor două direcții ale Reformei a generat și generează în continuare o ușoară nesiguranță privind apartenența la protestantism. Așa se explică faptul că, la întrebarea dacă bapțiștii sunt protestanți, longevivul secretar general al Federației Baptiste Europene, pastorul Tony Peck, răspunde „și da, și nu” sau „da, dar...”⁹ Pentru alții, cum ar fi teologul Timothy George, tradiția baptistă își are în mod indubitabil rădăcinile atât din punct de vedere istoric, cât și din punct de vedere doctrinar, în Reforma Protestantă. Pentru el, diferențele sunt neglijabile în comparație cu semnificativul bagaj comun.¹⁰ De la Luther, bapțiștii au preluat învățătura despre dragostea lui Dumnezeu și despre preoția tuturor credincioșilor. De la Calvin, au preluat perspectiva acestuia asupra suveranității lui Dumnezeu, a harului divin, precum și sacramentele. De la Zwingli, bapțiștii au moștenit poziția sa asupra autorității Scripturii, cât și cea privind simplitatea închinării. Cartea lui Thomas Cranmer, *The Book of Common Prayer* [Cartea de rugăciune comună], a influențat direct și indirect serviciile de închinare baptiste. Botezul credinței, asumat voluntar și

ⁱ Acest punct de vedere este împărtășit pe larg de la *Enciclopedia Britanică* și până la nenumărate lucrări de referință, dintre care amintim câteva: Hans J. Hillerbrand, *Encyclopedia of Protestantism* (New York: Routledge, 2003); George Wolfgang Forell, *The Protestant Faith* (Philadelphia: Fortress Press, 1960); Robert E. Johnson, *A Global Introduction to Baptist Churches* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), respectiv Mark A. Noll, *Protestants in America* (Oxford: Oxford University Press, 2000).

conștient, devotamentul față de biserica locală și atașamentul față de libertatea religioasă au venit de la anabapțiști. Fără pretenția de a epuiza inventarierea, se poate observa că cele mai distinctive practici și doctrine baptiste sunt ancorate în Reforma Protestantă.¹¹ Mai pe scurt, un alt reputat istoric evanghelic, David Bebbington, afirmă că „bapțiștii sunt moștenitorii Reformei, mișcării puritane și separatismului anglican”.¹²

În altă ordine de idei, bapțiștii n-au fost niște beneficiari sterili ai reformatorilor, contribuția lor a îmbogățit semnificativ întreaga creștinătate și chiar societatea umană. Britanicul William Carey (1761-1834) și americanul Adoniram Judson (1788-1850) sunt considerați părinții misiunii moderne. Alături de alte confesiuni protestante, bapțiștii au fost printre promotorii înființării societăților biblice. Acestea au tradus Scriptura în foarte multe limbi, multiplicând-o și distribuind-o pe toate meridianele. În august 1846, printre fondatorii Alianței Evanghelice s-au numărat liderii bapțiștilor germani și britanici.¹³ Pretutindeni în lume, bapțiștii s-au remarcat atât ca promotori ai libertății religioase, cât și ai principiului separării bisericii de stat. Prima administrație umană care a promulgat libertatea de conștiință și religie, precum și separarea bisericii de stat, a fost colonia Rhode-Island, fondată în 1636 de către bapțiștul Roger Williams (1603-1683).¹⁴ Valorile acestea au fost însușite de părinții fondatori ai SUA, stând la baza uluitoarei dezvoltări a națiunii americane. Predicile lui Charles H. Spurgeon (1834-1892), supranumit „prințul predicatorilor”, au fost traduse, tipărite și distribuite în tot arealul protestant, fiind citite până și la amvoanele bisericilor luteranilor germani din izolatele lor colonii din Rusia țaristă.¹⁵ Pastorul Martin Luther King jr (1929-1968) a fost campionul luptei contra discriminării rasiale.¹⁶ Considerat cel mai mare evanghelist de la apostolul Pavel, Billy Graham (1918-2018) a fost nominalizat de *Gallup* an de an, vreme de jumătate de secol, printre cei mai admirați zece oameni ai planetei. Începând cu Harry S. Truman (1884-1972), toți președinții SUA i-au căutat frecvent sfatul.¹⁷ Mulți alți credincioși bapțiști au fost vârfuri în domeniile lor de activitate. Amintim pe industriașul și filantropul american John D. Rockefeller (1839-1937), pe omul de afaceri James Cash Penney jr (1875-1971), fondatorul lanțului de magazine J. C. Penney, pe premierul britanic David Lloyd George (1863-1945), sau pe președinții americani Harry S. Truman (1884-1972), Jimmy Carter și Bill Clinton.

Spre deosebire de confrății lor din alte părți ale lumii, bapțiștii români nu s-au bucurat prea mult de toleranță și acceptare, în cea mai mare parte a celor peste 160 de ani de prezență pe aceste meleaguri. Au fost considerați mereu un element alogen, bănuți a fi promotori ai unor interese străine, chiar antiromânești. În acest context, au fost clasificați și etichetați de la „sectanți” și până la „neoprotestanți”. Identități false, nerecunoscute pe plan mondial și generatoare de confuzie. Nu cunoaștem care a fost rațiunea

inventării categoriei „neoprotestanților”, în care adesea sunt îngrămădite, din ignoranță sau rea voință, grupări religioase care sunt foarte departe istoric și doctrinar de Reforma Protestantă. Nu e de mirare că termenul neoprotestant a ajuns a fi folosit, cel mai adesea, în sens peiorativ. Cei mai mulți baptiști români refuză a și-l asuma, considerându-se în mod just drept o parte a familiei sau mișcării evangheliceⁱⁱ din arealul protestant. În fața discriminărilor și intoleranței, baptiștii români au răspuns întorcând obrazul, uzitând însă de mijloacele legale pentru a dobândi recunoașterea drepturilor cuvenite. La locul lor de activitate au fost recunoscuți pentru conștiinciozitatea cu care își vedeau de treabă, pentru standardele etice înalte și pentru necompromiterea valorilor morale. Cei care i-au privit de aproape au putut observa pasiunea lor pentru studierea Scripturii, pentru vestirea Evangheliei, pentru valoarea dată educației creștine și pentru spiritul de compasiune față de cei aflați în nevoie.

Revoluția din 1989 a adus libertatea așteptată îndelung de baptiști. În ciuda unor sincope, situația s-a îmbunătățit semnificativ, în pas cu progresul democratic și în armonie cu aspirațiile euroatlantice ale României. Există semnale pozitive și cooperarea interconfesională a devenit promițătoare. Milităm pentru o conlucrare pașnică cu toate confesiunile atât pentru ajustarea mentalităților, cât și pentru eliminarea prejudecăților, a stereotipurilor și a tarelor intolerante ale trecutului. Pentru aceasta este important să ne prezentăm cine suntem cu adevărat.

ⁱⁱ Evangelicalismul este un curent trans-denominațional protestant, grupând adepții teologiei evanghelice (a nu se confunda cu bisericile cu titulatura „evanghelică”, cum ar fi Biserica Evanghelică Română sau Biserica Evanghelică Luterană). Bebbington definește teologia evanghelică prin accentul pus pe predicarea Evangheliei și fundamentarea pe cei patru mari piloni, așa numita „cuadratură Bebbington”: (1) conversionismul – nevoia experimentării unei convertirii autentice, care transformă viața; (2) crucicentrismul – reperul esențial al credinței și teologiei este moartea și învierea lui Hristos; (3) bibliocentrismul – Biblia este autoritatea supremă și sursa credinței, chiar dacă anumite tradiții sau uzul educației, rațiunii și științei sunt considerate de folos; (4) activismul – evanghelicii sunt focalizați pe răspândirea Evangheliei și credința lor e vizibilă prin roade concrete pe care le aduc, inclusiv prin caritate. Evangelicalismul nu are o teologie oficială, nici o ierarhie centrală, nefiind o biserică instituționalizată. Vezi: D. W. Bebbington, *Evangelicalism in modern Britain: a history from the 1730s to the 1980s* (Londra, Routledge, 2005), 1-17.

Abrevieri uzuale

I. Organizații

ABC	American Bible Society
ABCFM	American Board of Commissioners for Foreign Missions
ABFMS	American Baptist Foreign Mission Society
ABHMS	American Baptist Home Mission Society
ABMU	American Baptist Missionary Union
ABPS	American Baptist Publication Society
AFCU	American and Foreign Christian Union
BFBS	British and Foreign Bible Society
BFSFSBU	British and Foreign Seamen's Friend Society and Bethel Union
BWA	Baptist World Alliance
FMB	Foreign Mission Board
ITBB	Institutul Teologic Baptist București
KEB/BEC	Кишиневские Епархиальные Ведомости/Buletinul Eparchiei Chișinăului
LSPCJ	London Society for Promoting Christianity among the Jews
MEC	Methodist Episcopal Church
NABGC	North American Baptist General Conference
NBSS	National Bible Society of Scotland
RMBGS	Româniai Magyar Baptista Gyülekezetek Szövetsége [Convenția Bisericilor Creștine Baptiste Maghiare din România]
RTS	Religious Tract Society
SBC	Southern Baptist Convention
SBTS	Southwestern Baptist Theological Seminary
YMCA	Young Men Christian Association

II. Fonduri de arhivă

ABBD	Archiv des Bund der Baptistengemeinden in Deutschland, Elstal, Deutschland
ABCBSTB	Arhiva Bisericii Creștine Baptiste „Sfânta Treime” Brăila
ABCBTL	Arhiva Bisericii Creștine Baptiste Tulcea
ABCFM-A	American Board of Commissioners for Foreign Missions Archives, Houghton Library, Harvard University
ABOP	Arhiva Bisericii Ortodoxe Păuliș
ACBCBT	Arhiva Comunității Bisericii Creștine Baptiste Timișoara
ACNSAS	Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
ANIC	Arhivele Naționale Istorice Centrale
ANR MCA	Arhivele Naționale ale României – Ministerul Cultelor și Artelor
ANRM	Arhivele Naționale ale Republicii Moldova
ARIT R-ABCFM	Records of the ABCFM, Turkey and the Balkans, 1825-1899. American Research Institute in Turkey, United Church of Christ, SALT Research
ASSC	Arhiva Secretariatului de Stat pentru Culte
AUBCBR	Arhiva Uniunii Bisericii Creștine Baptiste din România
BAR	Biblioteca Academiei Române
CUL BSA	Cambridge University Library – Bible Society Archive
GOO	[ГОО – Государхива Одесской области] Arhiva de Stat a Regiunii Odesa
GStA PK	Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, Berlin
HK- CHM	Herbert Klukas – Collected Historical Material from German Baptist Congregations of Catalui, Cogeașca and Mangalia and from the Baptist Congregation of Tulcea
MHCA	Mennonite Heritage Center Archives, Winnipeg
NARA	National Archives and Records Administration, Washington DC
NYPL-AM	The New York Public Library – Archives & Manuscripts
SBHLA	Southern Baptist Historical Library and Archives, Nashville
SJANBr	Serviciul Județean al Arhivelor Naționale, Brăila
SJANHd	Serviciul Județean al Arhivelor Naționale, Hunedoara
SJANTI	Serviciul Județean al Arhivelor Naționale, Tulcea
SJANTm	Serviciul Județean al Arhivelor Naționale, Timiș
ЎГИА СПБ	[ЦГИА СПб – Центральный государственный исторический архив Санкт-Петербурга] Arhivele Istorice Centrale de Stat din Sankt-Petersburg

ȚGIAK	[ЦГИАК – Центральный государственный исторический архив Украины в г. Киев] Arhiva Istorică Centrală de Stat din Ucraina, Kiev
UMCA-GCAH	United Methodist Church Archives – General Commission on Archives and History, Madison, NJ
USSDI	United States Social Security Death Index
WCA-BGCA	Wheaton College Archives, Billy Graham Center Archives
WCA-BLSC	Wheaton College Archives, Buswell Library Special Collections

III. Biblii

B 1688	Biblia de la București/Biblia lui Șerban Cantacuzino
B 1795	Biblia lui Samuel Micu
B 1819	Biblia de la Sankt-Petersburg
B 1874	Biblia de la Iași
EDCR 2019	NT Ediția Dumitru Cornilescu Revizuită 2019
NT	Noul Testament
VT	Vechiul Testament
VDC	Biblia Ediția Dumitru Cornilescu

IV. Periodice

AARMSI	<i>Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice</i>
AARMSL	<i>Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare</i>
BMM	<i>The Baptist Missionary Magazine</i>
FC	<i>Farul Creștin</i>
FM	<i>Farul Mântuirii</i>
ÎCB	<i>Îndrumătorul Creștin Baptist</i>
QR	<i>Quarterly Reporter of the German Baptist Mission</i>

CAPITOLUL I

Progresia mișcării baptiste spre meleagurile românești

Cine sunt bapțiștii?

Deși prima biserică baptistă din lume a fost fondată la Amsterdam în 1609, de către un grup de separatiști englezi conduși de John Smyth (1570-1612), credința baptistă a început practic să se dezvolte în comunități izolate din Anglia, de unde a ajuns prin emigrarea unor credincioși în America. Cine au fost însă primii bapțiști?¹⁸

Încă din secolul al XVI-lea, Biserica Angliei a fost confruntată cu nemulțumirile unui segment semnificativ de oameni ai bisericii. Nemulțumiți de starea spirituală confesională, aceștia militau pentru introducerea unor schimbări cu scopul de a purifica biserica și de a desăvârși Reforma. De prin 1565, aceștia au fost cunoscuți sub numele de puritani. Printre nemulțumirile lor se aflau perpetuarea unor practici asociate cu catolicismul, controlul politic al bisericii, declinul moral și spiritual al clerului, precum și lipsa accentului pe pietatea personală și congregațională. Aspirațiile lor au întâmpinat o rezistență semnificativă, inclusiv din partea reginei Elisabeta I, care a domnit între 1558-1603. Motiv pentru care, de la mijlocul aceluia secol, o seamă de lideri creștini au început să promoveze ideea separării de biserica oficială. Aceștia doreau formarea unor congregații autonome, alcătuite din

creștini care să adere voluntar la un anumit set de valori. Mișcarea în sine a fost neomogenă, unii dorind doar purificarea închinării și doctrinelor bisericii, în timp ce alții deveniseră convinși că biserica nu poate propăși decât dacă este complet separată de stat.¹⁹

Un rol important în consolidarea mișcării separatiste l-a avut Robert Browne (cca 1550-1633). Provenind dintr-o familie de vază, pe când studia la Cambridge sub influența lui Thomas Cartwrightⁱ (cca 1535-1603), Browne a început să dezvolte convingerea că fiecare congregație are atât dreptul, cât și îndatorirea de a-și alege propriii slujitori duhovnicești. Până în 1581, el s-a convins de nevoia formării unor biserici plasate în afara jurisdicției Bisericii Anglicane. Ca urmare, a înființat personal o biserică separatistă la Norwich, în Norfolk. Confruntată cu mari persecuții, întreaga congregație a fost nevoită să emigreze în Olanda. Acolo, Browne a publicat în 1582 două lucrări care au devenit deschizătoare de drum pentru toți separatiștii englezi: *A Treatise of Reformation without Tarrying for any; and of the Wickedness of those Preachers which will not reform till the Magistrate command or compel them* [Un tratat de reformare fără de zăbavă; și despre stricăciunea acelor predicatori care nu vor introduce reforme fără a li se cere sau a fi obligați de către magistrat] și *A Book which Sheweth the Life and Manners of all True Christians* [O carte care prezintă viața și practicile adevăraților creștini]. În cele două lucrări, printre altele, Browne a arătat că biserica este o comunitate formată din credincioși legați de Hristos prin legământ; a definit autonomia congregațională și a trasat clar principiul separației dintre stat și biserică. El a definit biserica locală drept o „adunare voluntară” a credincioșilor care aleg să trăiască sub cârmuirea lui Isus Hristos, conform preceptelor prezentate în Scriptură. Deși Browne a bătut ulterior în retragere și s-a întors în Anglia, unde a devenit cleric anglican, ideile sale au fost preluate de alți trei lideri separatiști: John Greenwood (1556-1593), Henry Barrowe (cca 1550-1593) și John Penry (1559-1593). Toți trei au fost spânzurați în 1593, din acest motiv. Execuția lor nu a făcut altceva decât să determine pe tot mai mulți credincioși să se separe de biserica oficială.²⁰

Primele congregații separatiste au apărut în Londra, Kent și Essex, reunind până la șaiszeci de membri fiecare. În cadrul acestora exista o mare diversitate, mișcarea fiind neomogenă. Într-unele existau dispute doctrinare, în mod special legate de calvinism. Aceasta fiindcă cei mai mulți respingeau

ⁱ Cunoscut teolog puritan, profesor la Trinity College din Cambridge. Deși nu a fost adeptul separatismului, Cartwright a fost un critic acerb al organizării și ierarhiei Bisericii Angliei, pe care o considera înstrăinată de biserica primară, declarându-se un adept al modelului prez-biterian pe care l-a promovat. Vezi: Andrew F.S. Pearson, *Thomas Cartwright and Elizabethan Puritanism 1535-1603* (Cambridge: The University Press, 1966).

doctrina predestinării, anticipând poziția lui Jacob Arminiusⁱⁱ (1560-1609). Alții dezbăteau aspecte legate de formă și proceduri, precum ar fi poziția la rugăciune, în picioare sau pe genunchi, cu capul acoperit sau descoperit etc.²¹ Întrunirile separatiștilor erau secrete, întrucât autoritățile civile și eclesiastice doreau suprimarea lor. Mulți lideri au sfârșit prin a fi întemnițați, dar mișcarea nu a putut fi eradicată. Din cauza persecuțiilor, o parte dintre separatiști s-au mutat în Olanda. Unii doar pentru o vreme, însă alții au emigrat ulterior în America. În ciuda unor slăbiciuni și erori, separatiștii au luat Biblia în serios, dorind a-și trăi viața în conformitate cu învățăturile acesteia. Ei insistau pentru o biserică de tipul unei „adunări a sfinților”, care să fie formată din oameni care trecuseră prin experiența unei convertirii personale. Această biserică practica un mod de închinare simplu și beneficia de o guvernare congregațională sau prezbiteriană. Baptiștii au preluat aceste principii de la separatiști, adăugându-le câteva trăsături definitorii. Anume, botezul credinței, oficiat doar unei persoane capabile să decidă pentru ea însăși, accentul pus pe libertatea religioasă, precum și separarea bisericii de stat.²² Deși au fost voci care au susținut posibilitatea ca separatiștii englezi să se fi inspirat de la anabaptiștiⁱⁱⁱ în evoluția lor, Barrington R. White (1934-2016), considerat

ⁱⁱ Cu numele real Jakob Hermanszoon, acesta a fost un foarte cunoscut teolog olandez. După șase ani de studii la Universitățile din Utrecht, Marburg și Leiden, unde a abordat inclusiv teologia, în 1582 Arminius a început să studieze la Academiiile din Geneva și Basel, unde s-a familiarizat cu Theodore Beza (1519-1605), urmașul lui Jean Calvin. În 1587 s-a întors ca pastor la Amsterdam. Predicând în 1591 din Epistola către Romani, Arminius a afirmat că un om beneficiar al harului divin, care este născut din nou, nu trebuie să fie rob al păcatului. În opinia lui, versetul din Romani 7:14 [„Știm că Legea este duhovnicească, dar eu sunt firesc, vândut rob păcatului”, EDCR] prezintă un om aflat sub Lege și conștient, prin Duhul Sfânt, de înrobirea sa față de păcat, fără a fi încă regenerat sau născut din nou. Această poziție a fost respinsă de mulți teologi. El a fost acuzat de pelagianism, din cauza învățăturii că un om neregenerat își poate identifica starea de cădere, manifestând dorința de mântuire, chiar și sub influența Legii și a Duhului Sfânt. În anii care au urmat, Arminius a dezvoltat opinii diferite de cele ale lui Calvin și Beza, privind subiecte precum harul, predestinarea și voința liberă. Pentru stăvilirea răspândirii perspectivei sale, Sinodul de la Dort din 1618-1619 i-a anatemitat pe discipolii lui și a formulat cele cinci puncte ale calvinismului. Pentru o biografie devenită clasică a lui Arminius, vezi: Carl Bangs, *Arminius: A Study in the Dutch Reformation* (Eugene, OR: Wipf & Stock Publishers, 1998). Pentru un sumar de referință al pozițiilor teologice ale lui Arminius, vezi: Keith D. Stanglin and Thomas H. McCall, *Jacob Arminius: Theologian of Grace* (Oxford: Oxford University Press, 2012). O excelentă lucrare mai recentă, care combină biografia și teologia lui Arminius este: Rustin E. Brian, *Jacob Arminius: The Man from Oudewater* (Eugene, OR: Cascade Books, 2015). O comprehensivă lucrare colectivă, care prezintă impactul teologiei arminiene în Europa este: *Arminius, Arminianism, and Europe: Jacobus Arminius (1559/60-1609)*, ed. Th. Marius van Leeuwen, Keith D. Stanglin, Marijke Tolsma (Leiden: Brill, 2009).

ⁱⁱⁱ De exemplu, istoricul britanic Ernest A. Payne (1902-1980), cunoscut pentru simpatiile sale pentru menoniți, consideră că baptiștii și anabaptiștii sunt rude apropiate, iar la un moment dat a afirmat că menoniții cu siguranță i-au influențat pe baptiști, la începuturile lor. În mod persuasiv, și istoricul american William R. Estep (1920-2000) oferă acest punct de vedere. Ernest A. Payne, „Contacts between Mennonites and Baptists”, *Foundations*, IV (I 1961): 39–55.

de Malcolm Yarnell²³ drept cel mai important istoric al sfârșitului de secol XX, privind geneza mișcării baptiste, neagă cu desăvârșire această posibilitate, considerând-o drept o pură speculație, lipsită de orice probă.²⁴ La rândul său, reputatul istoric contemporan, David Bebbington, oferă o analiză profundă a acestui subiect, ajungând la concluzia clară că nu a existat vreo influență anabaptistă în lansarea baptiștilor generali, nici în a celor particulari.²⁵

Absolvent al Christ's College din cadrul Universității Cambridge, unde a obținut și titlul de Master în 1593, John Smyth (cca 1570-1612) a fost ordonat ca pastor anglican în 1594, de episcopul Wickham de Lincoln. Fiind de origine modestă, a trebuit să slujească ca valet altor studenți și profesori, pentru a-și putea face studiile. Inițial un puritan moderat, Smyth a început să aibă probleme după 1603, datorită adoptării unei poziții critice față de biserica oficială, fiind chiar închis de câteva ori din acest motiv. În 1606 s-a asociat unui grup de separatiști din Gainsborough, printre care era și Thomas Helwys (1550-1616). De remarcat că, la acea oră, printre separatiștii englezi se aflau și alți pastori anglicani, cât și un număr de nobili. Dar cei mai mulți erau oameni de rând, însă cu o bună educație, doar 2% dintre ei fiind analfabeți. Acesta era un procent extrem de mic, comparativ cu cel al societății. Fiind vorba de oameni educați și cu convingeri puternice, capabili să-i influențeze și pe alții, nu-i de mirare că autoritățile căutau să-i reducă la tăcere. Din cauza persecuțiilor, întreaga congregație s-a refugiat la Amsterdam, în 1607/1608. Aici s-au conectat cu un alt grup de separatiști englezi, sosiți anterior. Nimic nu părea să indice că acești proscrisi, refugiați pe un teritoriu străin, aveau să scrie istorie. Fiindcă Smyth considera că pastorii, învățătorii și prezbiterii nu se deosebeau între ei, susținând pluralitatea conducerii, la scurt timp s-a produs o ruptură, un grup mare plecând la Leiden sub conducerea lui John Robinson. O parte dintre aceștia s-au îmbarcat în 1620 din Plymouth, pe vasul *Mayflower*, fiind cunoscuți drept *Pilgrim Fathers*. Ajunși în Lumea Nouă, au format prima colonie permanentă din New England. În schimb, grupul condus de Smyth și Helwys a format în Amsterdam una dintre multele biserici separatiste ale englezilor din exil. Aceasta își clarifica pozițiile doctrinare pe baza unor tractate publicate de Smyth. *Principles and Inferences Concerning the Visible Church* [Principii și implicații privind Biserica vizibilă], respectiv *The Differences of the Churches of the Separation*^{iv} [Deosebiriile dintre bisericile

Ernest A. Payne, „Who were the Baptists?” *The Baptist Quarterly*, Vol. XVI, Nr. 8 (1956): 339-342.
 William R. Estep, *The Anabaptist Story: An Introduction to Sixteenth-Century Anabaptism*, ed. rev. (Grand Rapids: Eerdmans, 1975).
 William R. Estep, „Sixteenth-Century Anabaptism and the Puritan Connection: Reflections upon Baptist Origins”, în *Mennonites and Baptists: A Continuing Conversation*, ed. Paul Toews (Winnipeg: Kindred Press, 1993): 1-38.

^{iv} Acesta, ca și cele mai importante documente publicate de pionierii mișcării baptiste au fost adunate de McBeth într-un volum. Vezi: H. Leon McBeth, *A Sourcebook for Baptist Heritage* (Nashville: Broadman Press, 1990).

separatiste] marchează tranziția de la orientarea puritană și calvinistă, cu accent semnificativ asupra Vechiului Testament, către Noul Testament, care, după Smyth, furnizează singur liniile călăuzitoare pentru „administrarea Legământului, de la moartea lui Hristos și până acum”. Pentru el, doar Noul Testament oferă criteriile valide care determină natura bisericii, justificându-și astfel ruptura de Biserica Anglicană, cât și diferențele față de ceilalți separatiști. El a tratat punctual liturghia, închinarea, rolul și menirea slujitorilor, cât și susținerea financiară a bisericii. Până în 1609, Smyth a dezvoltat convingerea că botezul lor nu era valid, fiindcă fusese oficiat pe când nu erau credincioși. În acel an, a scris un tractat virulent, intitulat *The Character of the Beast or The False Constitution of the Church* [Caracterul fiarei sau falsa constituție a bisericii]. În acesta demasca pedo-baptismul drept una dintre cele mai pernicioase practici ale Bisericii Anglicane. Datorită invalidității botezului, el considera că nici biserica lor nu putea fi validă. Astfel a dizolvat biserica, după care s-a botezat pe sine însuși. Apoi i-a botezat pe alți aproximativ patruzeci de separatiști, inclusiv pe Helwys. Acest botez al primilor baptiști a fost oficiat prin stropire. Așa a luat ființă prima biserică baptistă din lume.

Deși unii istorici sunt în dubiu dacă Smyth și adepții săi au fost influențați în adoptarea botezului credinței de cercurile anabaptiste menonite din Olanda, B. R White este categoric, demonstrând că Smyth a ajuns la concluziile sale baptiste prin logica separatiștilor, fără împrumuturi exterioare. Dacă există similitudini, arată White, acestea se datorează faptului că cele două grupări au făcut apel la aceeași autoritate biblică, au utilizat aceeași lentilă hermeneutică și au ajuns la aceleași concluzii. Cert este că ei nu au avut intenția de a deveni anabaptiști sau menoniți, nici nu s-au amestecat cu aceștia, deși coexistau în același oraș. În ciuda elementului comun al botezului adulților, între cele două grupări existau foarte multe diferențe majore atât de doctrină, de eclesiologie, cât și de practică cultică. Vestea re-botezării grupului de separatiști a stârnit stupeoare, revoltă și critici acerbe în tot spectrul protestant evanghelic, de la metodiști la ceilalți separatiști. Apărându-se, Smyth a afirmat că lipsa unei biserici adevărate a impus acel act radical al auto-botezului, pentru a putea pune o fundație corectă noii biserici. Istoricul baptist William Roscoe Estep (1920-2000), o somitate în domeniul anabaptist, arată că auto-botezul avea deja precedent istoric la acea oră, iar faptul că Smyth nu a apelat la menoniți pentru a fi botezat dovedește clar că el nu voia să fie asociat cu aceștia. Speriat totuși de amploarea reacțiilor și devenind nesigur pe poziție, începând cu februarie 1610, Smyth a dat înapoi,^v considerând că a greșit grăbindu-se cu botezul. El și o parte dintre adepții săi

^v O analiză echilibrată și excelent documentată a traseului spiritual al lui John Smyth a fost efectuată de Jason Lee. Vezi: Jason K. Lee, *The Theology of John Smyth: Puritan, Separatist, Baptist, Mennonite* (Macon, GA: Mercer University Press, 2003).